

Een pleidooi voor huichelaars

Ilya Zemtsov

In het vorige nummer van het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift plaatsten Pieter de Smit en Kornelis Veenstra enige kritische kanttekeningen bij het artikel van Ilya Zemtsov over de Geschiedenis van de Sovjetsociologie. Zij wezen met name op het feit dat Zemtsov zich in de artikelen die van zijn hand vroeger in de Sovjet-Unie waren verschenen bepaald niet heeft onderscheiden door een kritische houding jegens de officiële ideologie. De redactie van het Amsterdams Sociologisch Tijdschrift vroeg Zemtsov om een korte bijdrage over de meer algemene aspecten van dit probleem.

Gedurende de hele geschiedenis van de Sovjet-Unie zijn er altijd wetenschapsmensen geweest die geen compromissen met leugens wensten aan te gaan. Maar ze zijn tot stof en as vergaan in de sovjet concentratiekampen. In 60 jaar tijd zijn tientallen miljoenen mensen in deze kampen vernietigd, verminkt en gebroken. De overige miljoenen werd angst bijgebracht en ... de wijsheid niet aan een eerste opwelling gehoor te geven, niet te zeggen wat je denkt, niemand volledig te vertrouwen. Degenen die met deze grondregels geen rekening houden zijn óf slachtoffers óf helden.

In de officiële sovjet-wetenschap zijn geen helden, alleen maar slachtoffers. Om te bepalen in hoeverre een geleerde een fatsoenlijk mens is, moet gekeken worden in hoeverre hij de leugen van zijn officiële leven ook toepast in zijn persoonlijk leven. De communistische moraal zelf gaat ook van deze grondregel uit. Zij veroordeelt huichelarij op partijvergaderingen niet, noch leugens in officiële propaganda, oneerlijkheid in zakelijke betrekkingen, dubbelhartigheid in academische publicaties. Wanneer een filosoof de psychologie van de mens, zijn motieven en belangen probeert te beschrijven, wanneer een socioloog probeert de sociale structuur van zijn maatschappij te doorgronden, wanneer een historicus in weerwil van de sluier van verminkte en weggemoffelde feiten probeert een klein stukje waarheid bloot te leggen, dan moet hij zich houden aan de regels van het spel. Hij moet allereerst verklaren dat alles in elke wetenschap, in elk onderzoek, in elke ontdekking begonnen is - een geniaal begin met eeuwigheidswaarde - bij Marx, Engels, Lenin en natuurlijk de afgod die op dit moment de dienst uitmaakt in de partij: Malenkov, Chroesjtsjev, Brezjnev enz. Tweede regel: de waarheid moet in verband met het socialisme worden gebracht en moet er ook van afgeleid worden. Want

geen enkele andere maatschappijvorm heeft, volgens de adepten van het communisme, de mensheid ook maar iets nagelaten dat aandacht en respect verdient. De derde regel houdt verband met de tweede, maar heeft toch een eigen waarde: het Westen, vermolmd door het kapitalisme en verminkt door bourgeois verhoudingen, moet door het slijk gehaald en vervloekt worden. Deze drie regels moeten overal worden toegepast. In elk werk van sovjetgeleerden zijn ze terug te vinden. Het is als het ware de prijs die de kennis in de sovjet maatschappij aan de officiële huichelarij dient te betalen. Pas hierna kun je proberen een originele analyse te maken, een zelfstandig onderzoek uit te voeren, een experiment op te zetten enz. Zo heeft de westerse lezer dus twee beoordelingscriteria voor de artikelen en boeken van sovjetgeleerden. Op de eerste plaats: ze kunnen zonder meer veroordeeld worden. Aangezien ze aan de hierboven beschreven regels van het spel voldoen, hebben de auteurs het op een accoordje met hun geweten willen gooien: ze verdienen minachting. Vanuit het standpunt van een absolute en steriele moraal zou dit terecht zijn. Ik zal zelfs niet de moeite nemen uit te leggen dat de moraal concreet en historisch bepaald kan zijn, want dit zou kunnen leiden tot relativering van het zedelijkheidsbesef. Maar er is een ander criterium: proberen te begrijpen en, voorzover dat mogelijk is, te geloven dat de meeste van deze geleerden niet alleen maar geïnteresseerd zijn in de dialectiek van het kenproces omtrent de ontwikkeling van de menselijke kennis, maar dat ze met hun experimenten, generalisaties en analyses heen proberen om mensen te helpen, iets te laten zien van de waarheid, van vormen van verbetering van de materiële welstand, van manieren van verhoging van de arbeidsproductiviteit. Als men dit wil aannemen, dan zal men ook inzien welk een buitengewoon grote moed er nodig is om als sovjetgeleerde ongemerkt en heel voorzichtig tussen de valse leuzen door de waarheid weer te geven. Om het niet alleen bij woorden te laten zal ik als concreet voorbeeld wat feiten geven over mijn collega's die nog in Rusland zijn.

Eén van hen is Pjotr Markovitsj Jegides. In het Westen kent men zijn droevig lot: jarenlang heeft hij in een krankzinnigen-gesticht doorgebracht alleen maar omdat hij in een moment van zwakte tegen zijn collega professor Davidovitsj had verteld dat hij een concept had, of eigenlijk niet eens een concept maar een idee, hoe de Statuten van de Communistische Partij van de Sovjet Unie te verbeteren. Maar als dit nu eens niet was gebeurd? Als de tragedie van deze man nu eens niet door de maatregelen van de Sovjet autoriteiten zo duidelijk aan het licht was gekomen? Verdient Jegides nu werkelijk respect voor werken als "De marxistische oplossing voor het probleem van de zin van het leven" of "De principes van de marxistische ethiek en de problemen van de morele vervreemding"? In deze werken wordt immers alleen maar een vervelende en vele malen herkauwde kroniek van de communistische huichelarij aangeboden. Wanneer was Jegides oprecht? Toen hij er over nadacht hoe de communistische statuten menselijker gemaakt konden worden of toen hij

die loze en valse kreten in zijn saaie artikelen uitte? De realiteit moet ergens anders gezocht worden. Zijn artikelen, net als de werken van de marxistische filosofen, had hij nodig om fysiek te kunnen bestaan in een sovjetwereld waar van alles ontbreekt, waar je alleen maar werk kunt krijgen uit handen van de staat, de enige werkgever. Met zijn huichelarij verdiende hij het recht op leven, maar rusteloos hield hij zich bezig met de vraag, hoe hij de maatschappij van dienst kon zijn.

Als u nog eens ooit de werken van professor Chartsjev over het sovjetgezin zult lezen, dan zal voor u het beeld oprijzen, of liever de schaduw, van een officiële sovjetdogmaticus. Maar het is niet zijn schuld. Aan zijn artikelen wordt net als aan de artikelen van alle sovjetgeleerden aandachtig en hard gewerkt door de censuur. Alle nog niet van een partij-patent voorziene gedachten worden eruit geknipt, gecastreerd, eruit gegoid. Wat hij niet in zijn boeken mag zetten en niet op college mag zeggen schrijft hij neer in brieven aan officiële organisaties. Hij dient verzoeken in, probeert te overtuigen en aan te tonen dat de opbouw en structuur van het sovjetgezin veranderd moet worden. Hij appelleert aan feiten en sociologische onderzoeken waar hij als socioloog wel de beschikking over heeft, maar die hij in zijn boeken niet mag laten spreken.

Er is nog een geleerde - Osipov, een van de grondleggers van de sociologie in de USSR. Zijn werk bestaat bijna alleen maar uit ongefundeerde kritiek op de sociologische methoden van de westerse sociologie. Zo hoort het: het is één van de regels van het spel. Als hij zich er niet aan zou hebben gehouden, zouden er geen boeken van de geleerde Osipov zijn verschenen en zou Osipov geen geleerde zijn geworden. Maar in zijn empirisch werk heeft hij, toen hij het sociologisch instituut in Moskou oprichtte, achter de coulissen, in zijn gesprekken met de autoriteiten geprobeerd hen er van te overtuigen dat de sovjetsociologie tot ontwikkeling gebracht zou moeten worden op basis van de methodologieën die werden gehanteerd door de buitenlandse sociologie. Alleen op die manier zou het een wetenschap kunnen worden en zouden haar conclusies objectief kunnen zijn.

Nog een voorbeeld: professor Gejoesjev. Na zich bezig gehouden te hebben met de moderne tijd ging hij over tot de bestudering van de ethiek van Azerbajdsjanse Verlichters. En ook daarbij houdt hij zich angstvallig aan de regels van het spel: er is voorzien in een kritiek op de westerse levenswijze en de bourgeois moraal en ook in een lofzang op het communisme. Maar Gejoesjev is een fatsoenlijk mens: hij gaat krantenredacties af en strijdt voor de geschonden moraal, voor de vernederden en beledigden.

Geloof niet wat sovjetgeleerden schrijven. Veel van wat er staat, is niet van hun afkomstig maar van de eindredacteurs. En als het met de hand geschreven is, dan is het nog niet de uitdrukking van hun overtuiging, komt het niet overeen met hun ideeën en hun wetenschappelijke concepties. Onder omstandig-

heden als in de USSR heersen, wordt het belang van een geleerde niet bepaald door het aantal saai verplichte cliché's dat in zijn boeken staat te tellen, maar door vast te stellen in hoeverre zij er in slagen tegen de wil van de partij in en in strijd met de begeleidende cliché's de waarheid omtrent dat-gene wat zich heeft afgespeeld, door te geven.

Naast deze boeken waarin leugen en huichelarij om de voorrang strijden, worden er ook andere werken geschreven, voor officieel gebruik, niet toegankelijk voor onbevoegden. In deze boeken proberen de wetenschappers de tyrannen een heropvoeding te geven, of hen te overtuigen, iets uit te leggen, over te halen tot andere wijzen van besluitvorming, tot andere methoden van bestuur. Zielige pogingen een soort Verlichting te brengen, maar honderden en duizenden mensen houden zich er intensief mee bezig. Als er een wonder zou gebeuren en de geleerde zou zich in tweeën kunnen splitsen, dan zou zijn menselijke persoonlijkheid - groots, open, zoekend - niet samen kunnen gaan met de officiële sociale massa waarin zijn individualiteit zit opgesloten. En dan zou professor Loekin, de grootste officiële specialist op het gebied van Lenin, de grootste specialist op het gebied van de Lenin-kritiek blijken te zijn, die de armzalige doctrines en krachteloze concepties van Lenin belachelijk zou maken. Maar voorlopig spreekt hij hierover slechts met weinigen en verdrinkt zijn wanhoop in de vodka. Op de leeftijd van 65 jaar werd professor Ovsjannikov opgeroepen te verschijnen voor het Centrale Comité van de Communistische Partij van de Sovjet Unie en werd tegen hem gezegd dat hij in zijn boek moest schrijven dat Abram Terts helemaal niet bestond, maar dat hij door de Westerse propaganda was verzonnen om anti-sovjet sabotage te plegen. En na het treurige proces tegen Sinjavskij en Daniël had Ovsjannikov er spijt van: hij wist, hij was er van overtuigd dat er achter dat literaire pseudoniem een reële kunstenaar verscholen ging, die het sovjetleven van binnenuit kende, bekeek en begreep. De amoraliteit van de sovjetwetenschap is gewoon een afgeleide functie van de amorele sociaalmaatschappelijke verhoudingen in een communistische maatschappij, die de wetenschapper slechts het volgende dilemma biedt: een verschrikkelijke dood in een concentratiekamp - het niets - of de officiële huichelarij.

Volgens de communistische prognoses kan de mens een ongeschonden eenheid worden, dat kan hij, maar onder de omstandigheden die er in een communistische maatschappij heersen, wordt hij een beschadigde en gekrenkte conformist, die alleen in zijn meest lichtende uren van vertwijfeling of menselijke grootheid een Rechtvaardige wordt.

Jerusalem, 10.II.1977.